

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04 UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
ZESPÓŁ REALIZACJI 00 - 503 W A R S Z A W A
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17 TELEFAX 629 - 40 - 89
INTERNET: <http://www.cbos.pl> E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/32/32/96

BEZROBOTNI W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH - ICH SYTUACJA EKONOMICZNA I OPINIE

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, LUTY '96

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

Transformacja gospodarki sterowanej centralnie w kierunku systemu wolnorynkowego przyniosła ze sobą bezrobocie. Po wieloletnim przyzwyczajeniu rodzin do stałych źródeł dochodów w gospodarce uspołecznionej - szokiem było osobiste zetknięcie się z utratą materialnych podstaw bytu jako konsekwencją bezrobocia. Wpływ bezrobocia na sytuację życiową gospodarstw domowych jest jednoznaczny - jest to czynnik powodujący obniżenie poziomu życia i wywołujący poczucie deprivacji w tym zakresie, wpływający na oceny i postawy dorosłych członków gospodarstw domowych, w których jest osoba bezrobotna. Udowodnienie tej tezy wymaga przeprowadzenia analizy porównawczej z sytuacją ekonomiczną, opiniami i ocenami osób z gospodarstw domowych, w których nie ma bezrobotnych. Założenie to jest podstawą dalszej prezentacji problemu.

Analizę prowadzimy opierając się na wynikach badania ankietowego „Społeczne skutki przemian w Polsce (1990-1994)”¹. Badana była ogólnopolska próba gospodarstw domowych, a opinie i oceny identyfikowano przez odpowiedzi respondentów będących głowami tych gospodarstw. Szczegółowy zestaw pytań dotyczył dodatkowo wszystkich osób bezrobotnych w gospodarstwie domowym. Stworzyło to szansę na wydzielenie dwóch populacji gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi:

- ◆ w których ktoś z członków rodziny jest bezrobotny;
- ◆ których głową jest osoba bezrobotna.

Przedstawiane dalej wyniki potwierdzają istotność takiego podziału.

---

¹ Badanie zrealizowane przez CBOS w ramach programu Zespołu Reform Polityki Społecznej, działającego pod auspicjami projektu „Społeczne koszty transformacji ekonomicznej w krajach Europy Środkowej”, organizowanego i finansowanego przez Instytut Nauki o Człowieku w Wiedniu; 14-25 stycznia '95, 1039-osobowa reprezentatywna ogólnopolska próba głów gospodarstw domowych.

BEZROBOTNI I ICH GOSPODARSTWA DOMOWE

Według omawianego badania, w 20%² gospodarstw domowych w Polsce jest osoba bezrobotna, w tym w 8% bez pracy pozostaje głowa gospodarstwa. W ciągu ostatnich pięciu lat z bezrobociem głowy gospodarstwa domowego zetknęło się 15% ogółu gospodarstw.

Nie ma grupy społecznej wolnej od obciążenia osobami bezrobotnymi, chociaż ciężar bezrobocia rozkłada się różnie. W 38% gospodarstw z osobami bezrobotnymi głową gospodarstwa jest osoba bezrobotna, w 31% robotnik, w 11% emeryt lub rencista, w 11% rolnik indywidualny, w 7% inteligencja, w 2% prywatny wytwórca. Miejscem zamieszkania tych gospodarstw w 53% jest wieś.

Z cytowanych wskaźników strukturalnych bezrobocia wynika, że najliczniejsza grupa bezrobotnych przebywa w gospodarstwach domowych innych osób. Z samej definicji gospodarstwa domowego (wspólnota dochodowa) oznacza to, że w przypadku braku własnych dochodów osoby te korzystają z alimentowania przez członków grupy domowej. Duża grupa bezrobotnych obciąża budżety gospodarstw domowych pracowników najemnych (szczególnie robotników) oraz emerytów i rencistów. Wpływa na to struktura pokoleniowa gospodarstw domowych i struktura bezrobotnych³, społeczno-zawodowe cechy dorosłych członków grupy domowej oraz ucieczka przed bezrobociem przez przejście na emeryturę lub rentę. Generalnie, jak dalej pokazujemy, osoba bezrobotna to czynnik bardzo silnie obniżający sytuację materialną gospodarstw - żywicieli. Z ocen subiektywnych wynika, że bezrobocie obniża poziom życia osób żyjących razem, we wspólnej grupie domowej, przynajmniej o 15%⁴.

---

² Jest to wskaźnik wyższy od uzyskanego w badaniach Głównego Urzędu Statystycznego. W sierpniu '93 w badaniach społeczno-ekonomicznego położenia bezrobotnych uzyskano udział 16% gospodarstw domowych z osobą bezrobotną wśród ogółu gospodarstw domowych. Zmiana stopy bezrobocia (bezrobotni zarejestrowani) w okresie dzielącym obydwie badania z 15.4 (VIII '93) na 16.2 (I '95) nie w pełni wyjaśnia uzyskaną różnicę.

³ W lutym '95 38% ogółu bezrobotnych to dorosłe dzieci przebywające w gospodarstwach domowych swych rodziców „Aktywność ekonomiczna ludności Polski”, luty '95, GUS, Warszawa 1995, s. 6.

⁴ Lidia Beskid, Róża Milic-Czeraniak, Zbigniew Sufin „Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowywania się w mikroskali”, Warszawa 1995, s. 51.

Większość osób bezrobotnych utraciła pracę w latach 1990-1995, 8% już wcześniej nie miało zatrudnienia. W większości są oni zarejestrowani (87%) i poszukują pracy (85%). Pozostali ze względu na sytuację rodzinną lub zdrowotną nie starają się o pracę. Sami bezrobotni utrzymują się z różnych źródeł: 49% otrzymuje zasiłek, 5% korzysta z zapomogi socjalnej, dodatkowo 18% ma pracę dorywczą, 45% otrzymuje pomoc od rodziny, 20% ma jeszcze inne źródła dochodów.

Jest faktem ogólnie znanym, że bezrobotni koncentrują się w gospodarstwach wieloosobowych - w omawianym badaniu w 70% występują w gospodarstwach 4- i więcej osobowych, w 38% w gospodarstwach 5- i więcej osobowych. Ten obraz jest inny, gdy bezrobotna jest głowa gospodarstwa domowego. W tym przypadku są to gospodarstwa znacznie mniejsze - 53% bezrobotnych, którzy są głowami gospodarstw domowych, żyje w gospodarstwach 3- lub 4-osobowych, a 26% w 5- i 6-osobowych (oddziałuje tu niewątpliwie wiek).

Warto podkreślić, że występowanie bezrobocia towarzyszy prawie w identycznym stopniu określonemu poziomowi wykształcenia głowy gospodarstwa domowego, bez względu na to, czy bezrobotny wchodzi tylko w skład gospodarstwa czy jest jego głową⁵.

SYTUACJA EKONOMICZNA

Bezrobocie dotknęło gospodarstwa domowe słabsze ekonomicznie. Świadczy o tym zarówno struktura społeczno-zawodowa i wykształcenie głowy tych gospodarstw, jak i cechy statusu materialnego, które nie ulegają tak szybkim zmianom, jak np. komfort czy ostre przeludnienie mieszkania.

Fakt bezrobocia członka gospodarstwa domowego różnicuje negatywnie zarówno obiektywny poziom życia, jak i jego subiektywne oceny w stosunku do gospodarstw domowych, w których nie ma osób bezrobotnych. W najtrudniejszej sytuacji są pod każdym względem gospodarstwa, których głową jest osoba bezrobotna.

---

⁵ Struktura wykształcenia badanych głów gospodarstw domowych, w których występuje osoba bezrobotna: wykształcenie podstawowe 39%, zasadnicze zawodowe 38%, średnie 20%, wyższe 3%, a gdy głową gospodarstwa jest sam bezrobotny - kolejno 42%, 36%, 19%, 3%.

Trzeba jednak stwierdzić, że osoba bezrobotna w gospodarstwie domowym nie zawsze doprowadza to gospodarstwo do granicy ubóstwa. W prawie 30% gospodarstw domowych, w których jest osoba bezrobotna (w 13% gdy bezrobotny jest głową), nie występuje żaden element warunków życia na poziomie ubóstwa (dochody, mieszkanie, dobra trwałe). Ale tylko w 3% dochód jest jedynym wyznacznikiem ubóstwa, w 47% występuje w różnych kombinacjach z innymi elementami ubóstwa⁶.

Bezrobocie najostrej wpływa na dochody gospodarstw domowych (zobacz tabela 1). Gospodarstwa z osobą bezrobotną ponad trzykrotnie częściej (gdy bezrobotny jest głową - ponad czterokrotnie) trafiają do dwóch najniższych grup w decylnym podziale dochodów. Poniżej granicy biedy (60% dochodu średniego na jednostkę ekwiwalentną) znajduje się 53% gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi (66% - gdy bezrobotny jest głową gospodarstwa). Ale jest też 3% (4% - gdy bezrobotny jest głową) gospodarstw zamożnych (o dochodach powyżej 150% średniej) na ponad 16% w tej grupie gospodarstw bez osób bezrobotnych.

Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi wykazują znacznie wyższą od pozostałych aktywność w zdobywaniu dodatkowych dochodów. Oprócz omówionych uprzednio dochodów poza pracą, z których korzystają sami bezrobotni (zwłaszcza zasiłków dla bezrobotnych i zapomóg), gospodarstwa te uzupełniają dochody przez prace dorywcze swych członków (28%), które podejmują prawie trzykrotnie częściej od pozostałych gospodarstw (10%). Szczególnie często dorabiają osoby bezrobotne, które są głowami gospodarstw domowych - 35% spośród nich ma dochody z pracy dorywczej, ponad 20% zaopatruje się we własne produkty rolne (ma gospodarstwo rolne lub uprawia działkę), 9% żyje z dorywczej pracy za granicą.

Działania pozwalające złagodzić ograniczenia dochodowe w zaspokajaniu potrzeb mają wieloraki charakter. Bezrobocie zwiększa czas wolny (który wykorzystywany jest na prosumpcję) i zmusza do oszczędnego gospodarowania budżetem domowym. Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi, których działania zaradcze w 1989 roku nie odbiegały w

---

⁶ Zobacz: „Społeczne skutki przemian w Polsce w latach 1990-1994”, raport zbiorowy z badań pod kierunkiem Róży Milic-Czeriak, Instytut Spraw Publicznych, Program Reformy Polityki Społecznej, Warszawa, październik '95, tab. 3.2.2.

swych formach i intensywności od ogółu gospodarstw w Polsce, w 1995 roku znacznie zintensyfikowały swe zachowania na tym polu (zobacz tabela 2). Na przykład, znacznie częściej od pozostałych wykonują więcej prac we własnym zakresie i naprawiają stare rzeczy. Oszczędzają zarówno przez zmniejszanie wydatków, jak i zakup tańszych towarów. Znacznie częściej od innych korzystają z pożyczek i zapomóg.

Wszystkie te działania nie likwidują ostrego napięcia i niedoborów w budżetach domowych. W rezultacie zasadniczo inny jest sposób gospodarowania pieniędzmi w gospodarstwach domowych, w których jest osoba bezrobotna, i w tych bez osób nie mających pracy. Reprezentanci pierwszych najczęściej twierdzą, że starcza im tylko skromnie na żywność (42%) lub nawet na żywność nie wystarcza (12%); te same wskaźniki dla gospodarstw, których głową jest osoba bezrobotna, wynoszą odpowiednio 59% i 19%. Gdy nie ma osoby bezrobotnej, najczęściej - tzn. w 39% gospodarstw - żyje się oszczędnie, by odłożyć na poważniejsze zakupy, a tylko w 5% nie starcza na żywność (zobacz tabela 1).

Standard mieszkaniowy gospodarstw domowych z osobą bezrobotną jest niższy od pozostałych. Jest to świadectwo raczej ogólnie słabszej kondycji w tym zakresie niż wpływu bezrobocia. Różnice nie są tak zasadnicze jak w przypadku dochodu. Krótki relatywnie okres trwania bezrobocia w Polsce (1990-1995) powoduje, że trwałe elementy sytuacji materialnej, jak mieszkanie, których zależność od poziomu dochodu na jedną osobę jest długookresowa, nie uległy gwałtownej dewastacji (zobacz tabela 3). Wynika to też stąd, że praktycznie nikomu w Polsce nie groziła do tej pory eksmisja z mieszkania za niepłacenie czynszu. Dlatego gospodarstwa z osobami bezrobotnymi utrzymują swoje dotychczasowe mieszkania. Zanotowane w badaniu dość częste opinie o pogorszeniu się ich sytuacji mieszkaniowej w ostatnich pięciu latach wynikają m. in. z braku możliwości remontów, wzrastającego prze-ludnienia, poczucia zagrożenia przez niepłacenie czynszu. Bezrobotni nie są jednak większymi od innych pesymistami co do dalszych zmian swojej sytuacji mieszkaniowej.

Na specjalną uwagę zasługują zmiany stanu posiadania dóbr trwałego użytku w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną. Są to dobra z reguły o wysokiej cenie, zwłaszcza dobra trwałe, związane z rozwojem cywilizacyjnym, stanowią więc pewien wyróżnik poziomu zamożności. Teoretycznie należy założyć, że bezrobocie jako czynnik ograniczający

dochody doprowadzi (zwłaszcza w przypadku coraz częstszego w Polsce bezrobocia permanentnego lub nawracającego) do stopniowej utraty posiadanych dóbr przez ich zużycie i redukcję wydatków na ten cel.

Wyniki badania wskazują jednak na swoistą anomalię w stosunku do teoretycznie zarysowanego trendu. Wiele gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi zwiększyło w latach 1990-1995 stan posiadania dóbr trwałych, co prawda w mniejszym stopniu od pozostałych gospodarstw (zobacz tabela 4). Proces ten przebiegał najslabiej, gdy głową gospodarstwa domowego była osoba bezrobotna, ale i w tym przypadku wyposażenie w telewizory kolorowe, zamrażarki czy telefon wzrosło o ponad 50%. Ten fenomen zachowań konsumpcyjnych, notowany przez wiele gospodarstw domowych o obniżających się dochodach w latach 1990-1995, był efektem specyfiki rynku dóbr trwałych na początku lat dziewięćdziesiątych (w tym: taniego importu indywidualnego). W rezultacie w krótkim okresie powstała możliwość łatwego zrealizowania aspiracji konsumpcyjnych nagromadzonych przez wiele lat.

OCENY ZAMOŻNOŚCI I STOPNIA ZASPOKOJENIA POTRZEB

Oceny poziomu życia i sytuacji społecznej respondentów z gospodarstw z osobami bezrobotnymi (tabela 5 i 6) z jednej strony potwierdzają głębszy niż w innych gospodarstwach domowych spadek poziomu życia, z drugiej strony - wskazują na szeroki zakres deprivacji subiektywnej. Warte podkreślenia są dwa wyniki: po pierwsze, opinie respondentów z gospodarstw domowych z osobą bezrobotną o ich uprzedniej sytuacji materialnej (z lat osiemdziesiątych) nie różnią się zasadniczo od ocen przeciętnych. Tylko w przypadku, gdy głową gospodarstwa domowego jest osoba bezrobotna wyraźne jest poczucie niższego statusu już przed faktem bezrobocia. Po drugie, bezrobocie członków gospodarstwa domowego nie nastawia pesymistycznie do zmian sytuacji materialnej i pozycji społecznej w bliskiej przyszłości. Co prawda, respondenci z tych gospodarstw nie widzą możliwości powrotu swej sytuacji do poziomu sprzed trzech lat (od momentu badania, tzn. z lat 1991-1992), nie

widzi tego też większość badanych osób z pozostałych, bez bezrobotnych, gospodarstw domowych. Natomiast w znacznie wyższym stopniu przewidują oni zwiększenie w najbliższych latach swej zamożności (32% ogółu i 41% gospodarstw z bezrobotną głową gospodarstwa wobec 20% gospodarstw bez osób bezrobotnych). Jest to ważny wskaźnik potwierdzający aktywność w zdobywaniu dochodów różnymi metodami, a także wskazujący na niedopuszczanie w świadomości badanych możliwości bezrobocia permanentnego.

Niskim ocenom zamożności towarzyszy też odpowiednio wyższa liczebność w grupach gospodarstw mających kłopoty z zaspokojeniem potrzeb podstawowych: w gospodarstwach z osobą bezrobotną 66% więcej niż w pozostałych odżywia się gorzej niż przed pięciu laty; ponad 50% więcej odczuwa niedostatki w odżywianiu, ponad 50% więcej uważa, że ubiera się gorzej, 40% więcej odczuwa brak pieniędzy na ochronę zdrowia. Wskaźniki te są znacznie wyższe, gdy porównujemy zaspokojenie potrzeb w gospodarstwach domowych, których głową jest osoba bezrobotna.

Niewiele optymizmu cechuje respondentów z gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi w ocenie dalszych zmian ich pozycji społecznej, chociaż i w tym przypadku optymizm co do zmian na lepsze bezrobotnych będących głowami gospodarstw domowych jest najwyższy. W prawie połowie gospodarstw domowych z osobą bezrobotną oceny respondentów co do zmian pozycji społecznej w długim okresie układają się w kształt odwróconej litery U - startowali w dzieciństwie z niskiego poziomu, a po powolnym wzroście w latach pięćdziesiątych i silnym wzroście w latach osiemdziesiątych spadli znowu na niskie pozycje.

Na podkreślenie zasługuje też to, że deprywacja obiektywna i subiektywna gospodarstw domowych z osobą bezrobotną nie powoduje bardzo silnych różnic w postawach członków tych i pozostałych gospodarstw (zobacz tabela 7). Najistotniejszą różnicę obserwujemy w braku poczucia wśród bezrobotnych własnego bezpieczeństwa, szczególnie materialnego oraz w krytycznym nastawieniu do istniejącego zróżnicowania dochodów (zobacz dalej). Także więcej respondentów z gospodarstw z osobą bezrobotną lepiej ocenia ustrój komunistyczny, chociaż do poglądów lewicowych przyznaje się nawet mniej osób niż z gospodarstw domowych bez osób bezrobotnych. Stosunkowo słabe są różnice w dążeniu do silniejszego wpływu państwa na życie publiczne.

OPINIE BEZROBOTNYCH O ZRÓŻNICOWANIU DOCHODÓW

Zmiany w strukturze dochodów ludności po roku 1989 znajdują swoje odzwierciedlenie w zasadniczo odmiennej ocenie zróżnicowań dochodów występujących przed pięciu laty i w momencie badania. Nastąpiło odwrócenie struktury osób akceptujących lub nie zgadzających się z układem zróżnicowań w dochodach. Respondenci badani w styczniu 1995 roku wyrażali akceptację różnic dochodów, jakie występowały przed pięciu laty, natomiast obecne różnice akceptuje tylko 12%. I odwrotnie, 15% respondentów oceniło za zbyt duże różnice dochodów istniejące przed rokiem 1990, a aż 78% uważa za zbyt duże obecne różnice.

Odwrócenie proporcji między akceptacją stanu minionego i brakiem akceptacji stanu obecnego w różnicach dochodowych charakteryzuje generalnie wszystkie grupy społeczne wyróżnione z punktu widzenia różnych cech statusu społecznego i ekonomicznego. Różni je jednak stopień negacji obecnych zróżnicowań. Bezrobocie jest wyraźnym czynnikiem zaostrzającym krytycyzm. Na przykład, nie akceptuje obecnych zróżnicowań dochodów 84% bezrobotnych głów gospodarstw domowych i 76% głów gospodarstw, w których nie ma osoby bezrobotnej (wśród prywatnych wytwórców wskaźnik ten wynosi 60%). Taka optyka spojrzenia na obecne różnice w dochodach, przy omówionym już poczuciu spadku poziomu życia w stosunku do lat osiemdziesiątych, jest niewątpliwie dodatkową przesłanką tworzenia się mało krytycznych postaw wobec poprzedniego ustroju: 45% bezrobotnych głów gospodarstw domowych (37% w gospodarstwach bez osób bezrobotnych) uważa, że ustrój sprzed roku 1989 był lepszy.

Specyfikę postrzegania przez bezrobotnych i osoby doświadczone bezrobociem swoich bliskich obecnych zróżnicowań dochodów w Polsce można scharakteryzować w następujący sposób - widzą oni większą (niż inne grupy społeczne) koncentrację społeczeństwa na krańcach podziału, ale równocześnie znacznie niżej zakreślają graniczną linię ubóstwa i próg bogactwa.

Głowy gospodarstw domowych, w których są osoby bezrobotne, określiły liczebność biednych w Polsce na 48%, gdy głową jest sam bezrobotny - na 54%, w odpowiedziach z gospodarstw domowych, w których nie ma osób bezrobotnych, oceniono frakcję ludności

ubogiej na 46% (prywatni wytwórcy na 38%, inteligencja na 39%). Liczebność osób bogatych w gospodarstwach domowych osób bezrobotnych szacuje się średnio na 16%; gdy bezrobotny jest głową gospodarstwa domowego - na 18%, podczas gdy np. przez prywatnych wytwórców - na 9%, a przez inteligencję - na 11%.

Zaostrzonemu postrzeganiu zasięgu ubóstwa przez głowy gospodarstw z osobami bezrobotnymi towarzyszy niższa niż formułowana przez inne grupy społeczne subiektywna granica biedy⁷. Oznacza to, że bezrobocie zaostrza nie tylko postrzeganie obszaru ubóstwa, ale i jego głębokości. Przy tym warto dodać, że w świetle różnych szacunków absolutnego ubóstwa w Polsce subiektywna granica ubóstwa, formułowana przez osoby, które stykają się obecnie z bezrobociem, jest skromna (średnio 154 zł/os. wśród ogółu gospodarstw z osobami bezrobotnymi, 150 zł/os. - gdy głową gospodarstwa jest sam bezrobotny, 173 zł/os. - gdy w gospodarstwie domowym nie ma osób bezrobotnych). Subiektywna granica ubóstwa jest znacznie niższa od wysokości minimum socjalnego, wyższa jednak wyraźnie od wysokości minimum egzystencji na poziomie biologicznej degradacji⁸. Jednocześnie 61% gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi (65% gdy bezrobotny jest głową) wykazuje obecny dochód niższy od ich własnej subiektywnej granicy biedy wobec 30%, gdy nie ma osób bezrobotnych w gospodarstwie domowym. Średnia z relacji jednostkowych dochodu uznanego przez głowy gospodarstw domowych za granicę, od której zaczyna się bieda, do ich obecnych dochodów wynosi 118%, w tym: w gospodarstwach z osobami bezrobotnymi 186%, gdy głową jest sam bezrobotny 199%, gdy nie ma osób bezrobotnych 101%⁹.

Wyniki te pozwalają stwierdzić, że osoby, które mają w swych gospodarstwach bezrobotnych, nie tylko widzą zjawisko ubóstwa jako ogólnie szeroko rozprzestrzenione i

---

⁷ Odpowiedź na pytanie: "Jak Pan(i) sądzi, od jakiego dochodu zaczyna się już bieda - chodzi o wysokość dochodu na 1 osobę w gospodarstwie domowym miesięcznie".

⁸ W grudniu '94 minimum socjalne obliczane w IPiSS wynosiło w 4-osobowych gospodarstwach pracowniczych 250,1 nowych zł/os./mies., w 2-osobowych gospodarstwach emeryckich 237,2 zł/os./mies. Odpowiednie wielkości dla marca '95 wynosiły 302,4 zł i 290,5 zł. Wydatki na poziomie minimum egzystencji oszacowane w 1994 r. wyniosły w gospodarstwach 4-osobowych z dwojgiem dzieci 95,5 zł/os./mies., a w 2-osobowych gospodarstwach osób starszych 92,5 zł/os./mies. Zobacz: Barbara Sajkiewicz, „Minimum socjalne”, "Polityka Społeczna" nr 10 z 1995 r., s. 36; Lucyna Deniszczyk, Barbara Sajkiewicz, „Minimum egzystencji”, "Polityka Społeczna" nr 8 z 1995 r., s. 10.

⁹ Wskaźniki te są prawie identyczne z uzyskanymi w badaniu CBOS z dnia 12-14 marca '93. Według wyników tych badań średnia relacji jednostkowych subiektywnej granicy biedy do dochodów aktualnych wyniosła 114%, a wśród bezrobotnych 192%.

spychające na bardzo niski poziom życia populację nim dotkniętą, ale uważają też, że w znacznym stopniu doświadczają biedy.

Próg dochodów, od którego rozpoczyna się bogactwo, jest postrzegany też niżej w gospodarstwach domowych, w których są osoby bezrobotne (średnio 1800 zł/os./mies.), niż w gospodarstwach, w których nie ma bezrobotnych (średnio 2200/zł/os./mies.). Oznacza to, że o ile granica ubóstwa jest przesuwana na bardzo niski kraniec rozkładu dochodów, o tyle próg bogactwa - w kierunku środka rozkładu. Konsekwencją takiej percepcji rozkładu dochodów w Polsce jest, z jednej strony, brak akceptacji istniejących różnic w dochodach, z drugiej zaś - zawyżanie liczebności osób bogatych.

CELE I DĄŻENIA ŻYCIOWE

Jak wykazaliśmy, bezrobocie dokonuje znacznego spustoszenia w sytuacji materialnej gospodarstw domowych. Na tym tle ważna jest odpowiedź na pytanie - w jakim stopniu bezrobocie wpływa też na wartościowanie celów i dążeń życiowych stojących u podstaw zachowań głów gospodarstw domowych z osobą bezrobotną lub samych bezrobotnych. Ogólną refleksję, jaka nasuwa się na podstawie prób uchwycenia w badaniu tego wątku, można zawrzeć w następującym stwierdzeniu: fakt bezrobocia własnego lub w gospodarstwie domowym nie różnicuje hierarchii trzech głównych wartości uznawanych za warunki udanego życia - dobrobyt, zdrowie, rodzina - jednak przy większej randze przypisywanej dobrej sytuacji materialnej. Różnią się jednak już dalsze wartości. Dla bezrobotnych jest to zawód i praca, dla osób w gospodarstwach, w których nie ma bezrobotnych - spokój w kraju i na świecie. Ciekawe, że ten ostatni problem prawie w ogóle nie jest uwzględniany w myśleniu bezrobotnych. Pouczające wydaje się następujące zestawienie (zobacz też tabela 8).

Warunki udanego życia ¹⁰	Bezrobotny jest głową gospodarstwa domowego	Bezrobotny jest w gospodarstwie domowym	Nie ma bezrobotnych w gospodarstwie domowym
Dobrobyt	66	64	56
Zdrowie	51	60	53
Rodzina, dzieci	43	49	49
Zawód, praca	35	26	13
Spokój w kraju i na świecie	1	6	15
Cele i dążenia¹¹			
Zawód, praca	68	37	13
Dobrobyt	41	34	31
Rodzina, dzieci	32	49	51
Mieszkanie	25	27	30
Założenie przedsiębiorstwa	11	8	7
Zdrowie	7	9	11
Spokój w kraju i na świecie	1	3	4
Cele przeznaczania wysokiej wygranej¹²			
Dom, mieszkanie	55	52	41
Samochód	31	30	31
Własny warsztat	25	19	15
Urządzenie mieszkania dla dzieci	23	16	11
	11	23	24

¹⁰ Procent respondentów w odpowiedzi na pytanie "Co, Pana(i) zdaniem, jest najbardziej potrzebne, aby życie było udane?" (można było wymienić trzy odpowiedzi).

¹¹ Procent respondentów, którzy po odpowiedzi na pytanie, czy mają jakieś dążenia, cele, chcą osiągnąć coś, na czym im szczególnie zależy, formułowali własne dążenia, cele (możliwe były trzy odpowiedzi).

¹² Procent respondentów w odpowiedzi na pytanie "A teraz proszę pomarzyć. Na co przeznaczył(a)by Pan(i) wielką wygraną lub nieoczekiwany spadek?" (notowano wszystkie odpowiedzi).

Przechodzenie do bardziej skonkretyzowanego myślenia, jakim jest formułowanie własnych celów i dążeń życiowych, wskazuje, że fakt bezrobocia wpływa na dominację celów związanych z pracą. Praca wyprzedza dążenie do dobrobytu. Rodzina jako wartość zachowuje co prawda trzecią pozycję, jednak ze znacznie niższą liczbą wskazań. Zanika zainteresowanie własnym zdrowiem (jest to w tym odniesieniu tendencja bardziej ogólna). Pojawia się natomiast dążenie do zaspokojenia szeroko pojętej potrzeby mieszkania (kupno, budowa domu, mieszkania, samodzielność, zamiana itp.). W przypadku uzyskania nadzwyczajnych środków (wielka wygrana) ponad 50% bezrobotnych i osób z gospodarstw bezrobotnych przeznaczyłoby pieniądze na ten cel. Gospodarstwa domowe z osobą bezrobotną w podobnym stopniu jak pozostałe marzą o samochodzie (30%), ale zdecydowanie częściej chcą się uniezależnić od rynku pracy przez założenie własnego warsztatu.

Opracowała

Lidia BESKID

Tabela 1. Dochody gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi

Rodzaje wskaźników	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
	ogółem	w tym: bezrobotna głowa gospodarstwa		
N	209	80	830	1039
N %	20.0	7.7	80.0	100.0
Udział % g.d. w dwóch najniższych decylach doch./os.	48.5	59.8	14.7	21.4
Udział % g.d. w najniższym tercylu doch./os.	64.4	71.4	25.5	33.2
Udział % g.d. poniżej mediany doch./os.	84.7	89.6	41.3	50.1
Udział % g.d. o zmiennych dochodach	55.2	58.9	52.1	52.7
Udział % g.d. nie posiadających oszczędności w 1994 r.	94.7	97.5	80.1	83.1
Udział % g.d. z zaciągniętą aktualnie krótkoterminową pożyczką na bieżące wydatki	19.1	12.5	21.7	19.1
<i>Struktura gospodarowania pieniędzmi:</i>				
Dochód ogółem	100.0	100.0	100.0	100.0
- Pieniądzy nie starcza nawet na żywność	11.5	18.7	4.7	6.1
- Pieniądzy starcza skromnie na żywność, nie ma mowy o innych zakupach	42.1	58.7	28.8	31.5
- Żyjemy bardzo oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy	32.5	20.0	38.8	37.5
- Żyjemy oszczędnie i starcza nam w zasadzie na wszystko	11.5	1.3	21.9	19.8
- Starcza nam na wszystko bez specjalnego oszczędzania	1.4	1.3	4.8	4.1
- Trudno powiedzieć	1.0	-	1.0	1.0

Źródło: wyniki badania "Społeczne skutki przemian w Polsce (1990-1995)".

Tabela 2. Działania zaradcze gospodarstw domowych z osobą bezrobotną w 1989 i 1995 r. (udział % gospodarstw domowych stosujących często dane rozwiązanie)¹

Rodzaje wskaźników (udział populacji stosującej często poniższe rozwiązania)	Rok	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
		ogółem	w tym: bezrobotna głowa gosp.		
Starają się zarobić więcej	1989	21.1	20.3	12.2	14.1
	1995	21.9	30.7	12.3	14.3
Sprzedają więcej artykułów wytwarzanych w gospodarstwie domowym	1989	14.3	8.9	12.5	12.9
	1995	8.0	3.3	8.4	8.3
Wykonują więcej prac domowych we własnym zakresie	1989	57.7	58.1	56.1	56.5
	1995	71.5	66.3	61.6	63.7
Kupują po niższych cenach	1989	38.9	51.4	35.3	36.0
	1995	76.3	87.5	65.8	68.0
Naprawiają stare, nie kupują nowych rzeczy	1989	39.3	43.2	38.8	38.9
	1995	72.9	78.5	57.8	60.9
Oszczędzają, zmniejszają wydatki	1989	46.4	39.2	42.1	45.5
	1995	83.1	88.6	72.7	74.9
Biorą pożyczki w banku	1989	10.8	5.5	7.1	7.9
	1995	10.2	9.0	9.2	9.4
Pożyczają od rodziny, znajomych	1989	5.6	9.5	6.7	6.5
	1995	26.0	38.8	14.2	16.6
Zastawiają rzeczy w lombardzie	1989	.5	1.4	.1	.2
	1995	.5	-	.1	.2
Sprzedają rzeczy własne	1989	-	-	.5	.4
	1995	1.0	1.3	.6	.7
Zwracają się o zapomogę	1989	3.6	5.4	.9	1.5
	1995	16.3	26.3	2.9	5.7

Źródło: jak w tabeli 1.

¹ Udział % wśród odpowiedzi znaczących (N=930 - 1004) na pytanie "Jak często zdarzało się Państwu przed 5 laty (1990 r.) i obecnie, chcąc "związać koniec z końcem", korzystać z poniższych rozwiązań: 3 - często, 2 - rzadko, 1 - nigdy.

Tabela 3. Wskaźniki sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi (% gospodarstw domowych w wyróżnionych grupach)

Rodzaje wskaźników	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
	ogółem	w tym: bezrobotna głowa gospodarstwa		
N	209	80	830	1039
N %	20.0	7.7	80.0	100.0
Jest właścicielem mieszkania/krewnym	58.7	48.1	63.6	62.6
Nie posiada mieszkania, jest podnajemcą	17.3	21.5	10.4	11.8
Mieszkanie jest pełnokomfortowe	46.9	41.3	56.5	54.6
Mieszkanie nie ma nawet WC	30.1	36.3	25.1	26.1
Mieszkanie jest przeludnione (powyżej 1,76 os./pokój)	34.9	35.0	20.6	23.5
Więcej niż jedna generacja mieszka w pokoju	9.6	10.0	6.6	7.2
Sytuacja mieszkaniowa pogorszyła się w ostatnich 5 latach	21.2	23.7	13.3	14.8
Sytuacja mieszkaniowa pogorszy się za 3 lata	8.4	12.3	9.9	9.6
Zaciągnięto długoterminową pożyczkę na dom/mieszkanie	1.4	1.3	3.4	3.0
Są problemy z pokryciem kosztów mieszkania	22.5	30.0	9.3	12.0
Nie płaci się rachunków lub czynszu	13.4	17.5	5.8	7.3
Nie ma problemów z opłatami za mieszkanie	34.9	31.3	46.6	44.3

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 4. Zmiany stanu posiadania gospodarstw domowych w 1990 i 1995 r. (% gospodarstw domowych wyposażonych w dane dobro)

Wyszczególnienie	Rok	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
		ogółem	w tym: bezrobotna głowa gosp.		
N		209	80	830	1039
N%		20.0	7.7	80.0	100.0
Dom	1990	52	43	48	53
	1995	54	46	55	55
Domek wycieczkowy	1990	2	-	3	3x
	1995	2	-	4	3
Samochód	1990	31	20	42	40
	1995	36	15	46	44
Pralka automatyczna	1990	36	29	49	46
	1995	42	31	56	53
Lodówka	1990	90	88	93	93
	1995	93	91	95	94
Zamrażarka	1990	25	10	30	29
	1995	32	19	37	36
Telewizor kolorowy	1990	54	49	57	57
	1995	83	81	77	79
Telefon	1990	14	10	24	22
	1995	21	15	30	33
Udział gospodarstw domowych, które zmniejszyły swój stan posiadania w okresie 1990-1995		11	13	8	9

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 5. Subiektywne oceny zamożności i stopnia zaspokojenia potrzeb

Rodzaje wskaźników	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
	ogółem	w tym: bezrobotna głowa gospodarstwa		
N	209	80	830	1039
N %	20.0	7.7	80.0	100.0
Średnia ocena na skali 1-7 (najwyższa)				
- zamożności rodziny 3 lata temu	3.2	3.0	3.3	3.3
- zamożności rodziny obecnie	2.5	2.1	2.9	2.9
- zamożności rodziny za 3 lata	2.7	2.7	2.9	2.9
Ostry spadek zamożności od 1990 r. ¹	27.3	31.3	10.2	13.7
Oczekiwany spadek zamożności w ciągu 3 lat ¹	18.4	16.2	23.7	22.6
Przewidywane za 3 lata niezrównoważenie budżetu gospodarstwa domowego ¹	26.7	30.8	20.3	21.6
Uważają się za gospodarstwo całkowicie biedne ¹	27.2	38.0	15.8	18.1
Nie mogą związać końca z końcem ¹	44.7	60.0	22.0	26.6
Odżywiają się gorzej niż przed 5 laty ¹	45.1	55.7	27.2	30.8
Odczuwają niedostatki w odżywianiu ¹	45.9	58.8	30.9	33.9
Ubierają się gorzej ¹	59.7	66.2	38.9	43.0
Odczuwali w 1995 r. brak pieniędzy na leczenie ²	55.5	69.8	39.8	42.9

Źródło: jak w tabeli 1.

Uwagi: 1/ procent gospodarstw domowych; 2/ procent gospodarstw domowych, którym nigdy (lub tylko w 1995 r.) nie wystarcza na leczenie.

Tabela 6. Ocena przez respondentów z gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi sytuacji społecznej rodziny

Rodzaje wskaźników	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
	ogółem	w tym: bezrobotna głowa gospodarstwa		
N	209	80	830	1039
N %	20.0	7.7	80.0	100.0
Średnia ocen pozycji społecznej na skali 1-7 (najwyższa)				
- przed II wojną światową	2.7	2.8	3.0	2.9
- w latach 50	2.9	2.9	3.1	3.0
- w latach 80	4.0	3.8	4.0	4.0
- obecnie (styczeń '95)	2.9	2.4	3.5	3.4
- za 3-5 lat	3.2	2.9	3.7	3.5
Kształt zmian statusu według powyższych ocen: ¹				
- brak zmian	4.6	11.3	8.2	7.5
- wzrost	27.0	17.0	33.1	31.9
- spadek	11.8	18.9	9.0	9.5
- zmiany w kształcie litery U	5.9	-	12.1	10.9
- zmiany w kształcie odwróconej litery U	46.1	45.3	31.4	34.2
- pozostałe	4.6	7.5	6.3	6.0

Źródło: jak w tabeli 1.

Uwaga: 1/ Wskaźnik syntetyczny zbudowany na podstawie kombinacji ocen deklarowanych (na 7-stopniowej skali) pozycji społecznej rodziny respondenta w pięciu punktach czasu - j.w. (procent gospodarstw domowych).

Tabela 7. Postawy respondentów z gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi

Rodzaje wskaźników	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
	ogółem	w tym: bezrobotna głowa gospodarstwa		
N	209	80	830	1039
N %	20.0	7.7	80.0	100.0
Średnia ocen na skali 1-7 (najwyższa)				
- poczucia bezpieczeństwa w życiu	6.4	6.3	6.4	6.4
- stanu własnego bezpieczeństwa	3.8	3.5	4.3	4.2
- odpowiedzialności państwa za życie społeczne	4.1	4.2	4.0	4.0
Zróźnicowanie dochodów jest za wysokie (% resp.)	83.7	81.3	76.1	77.6
Życie w komunizmie było lepsze (% resp.)	42.8	45.0	36.9	38.1
Nastawienie lewicowe (% resp.)	25.0	21.5	25.9	25.7

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 8. Cele i dążenia gospodarstw domowych (udział % gospodarstw domowych deklarujących cele i dążenia)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe z osobami bezrobotnymi		Gospodarstwa domowe bez osób bezrobotnych	Ogółem
	ogółem	w tym: bezrobotna głowa gosp.		
N	190	75	707	897
Brak danych, trudno powiedzieć	-	1.3	1.1	0.9
Dom, mieszkanie (kupno, budowa, zdobycie)	27.4	25.3	29.8	26.0
Remont domu, mieszkania	6.3	4.0	6.2	6.2
Urządzenie domu, kupno przedmiotów do domu	3.7	4.0	5.1	4.9
Dobra sytuacja materialna, wysokie dochody	34.2	41.3	30.8	31.5
Samochód	8.9	5.3	13.6	12.6
Więcej czasu wolnego i wypoczynku	2.6	-	8.8	7.5
Rodzina, dzieci	49.0	32.0	51.1	50.6
Zdrowie	8.9	6.7	11.3	10.8
Wykształcenie	1.1	1.3	2.1	1.9
Zawód, praca dobra, stała	37.4	68.0	13.3	18.4
Założenie własnego przedsiębiorstwa	7.9	10.7	6.6	
Gospodarstwo rolne (modernizacja, powiększenie)	6.3	1.3	7.9	7.6
Spokój w kraju i na świecie	3.2	1.3	3.8	3.7
Miłość, szczęście	-	-	0.3	0.3
Religia, wiara	-	-	0.3	0.2
Inne	6.3	4.0	6.4	6.4

Źródło: jak w tabeli 1.

Uwaga: Po twierdzącej odpowiedzi respondenta (głowy gospodarstwa domowego), że ma dążenia, cele, chce osiągnąć coś, na czym mu szczególnie zależy, pytanie brzmiało: "Jakie to są dążenia, cele? Proszę wymienić nie więcej niż trzy odpowiedzi".